

УДК 81:008

А. В. Заслонкіна,
аспірант

(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

МОДУСИ СПРИЙНЯТТЯ У КОГНІТИВНІЙ МОДЕЛІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Згідно постулатів теорії автопоезу, епістемічний та аналітичний потенціал метакатегорії "спостерігач" експонується у термінологічному супроводі концептів-репрезентантів категорії сприйняття. У процесі перцептивно-когнітивної мовної діяльності спостерігача, сприйняття як механізм адаптації до середовища, виходить за вузькі межі перцепції, інкорпорує варіації власних модусів, інтерпретації яких присвячується дана стаття.

Комплексна аргументація експериментальної природи мови як емпірично підтвердженого феномену зніціювала реінтерпретацію усталених орієнтирів сентенціональної парадигми (термін О. В. Кравченка) як лінгвістичного мейнстріму ХХ століття. Контрверза сосюрівського формалізму та філософського прагматизму Ч. Пірса мотивувала переакцентування мовознавчих розвідок з ретроспективних (довільність і диференційованість вербального знаку [1: 126]; тлумачення знаку як "матеріалізованого субститути абстракцій і емоцій" [2: 40]) на модифіковані, марковані індексальністю студії (статус знаку відтепер детермінується феноменологічною природою останнього [2: 125]).

Сучасна лінгвістична інфосфера демонструє тенденцію до об'єктивації терміну *спостерігач* у понятійно-термінологічному апараті семіотичної інфраструктури когнітивних досліджень (див., наприклад, [2-6]). У процесі реконструкції фундаментальних епістемологічних категорій фігура *спостерігача* набула нової аксіоматики як поліінгредієнтний, перцептивно-когнітивний суб'єкт, для якого вербальний знак як емпірична сутність постає компонентом ніші, тобто когнітивної системи взаємодій, за принципом досяжності для сприйняття [2: 218]. Таким чином, за умови метафізичного розгляду мови (який наразі альтернативний структуралізму), нам видається актуальною необхідність перегляду діалектичної єдності пізнання: сприйняття як **мети даного дослідження**.

Відповідно до окресленої загальнотеоретичної мети, дослідження укомплектовується низкою наступних завдань: уточнити інтерпретацію феномену *спостерігача*, окремо розглянувши його статусні аспекти – модуси сприйняття, релевантні архетипним концептам *feeling, emotion, sense*; зафіксувати тенденції термінологічного генезису, спричинені кон'юнктурною диверсифікацією змістового навантаження термінів, появою нових термінологічних одиниць та модифікацією вже існуючих.

Як уже зазначалося раніше, онтологічний статус сприйняття чи, згідно термінології Ю. Д. Апресяна, ментального споглядання [4: 369], реалізується *спостерігачем* у перцептивних процесах в межах когнітивної системи взаємодій, при чому *спостерігач* – це живий організм, носій універсального гносеологічного статусу.

Саме так даний феномен інтерпретується у біокогнітивній теорії У. Матурани, котрий наділяє *спостерігача* перспективним автопоетичним вектором – унікальним трансцендентним інструментарієм, посередником при генезисі дискурсивних доменів, які продукуються безпосередньо *спостерігачем* та інкорпорується до оточуючого середовища (ніші – А. З.) [7: 206]. Інтеркаузальний характер взаємодій *спостерігача* із середовищем детермінує адаптивну функцію мови, акцентуючи на активних механізмах пристосування *спостерігача* до експериментального світу. Отже, природа мови криється у її інгерентній потенції слугувати формотворчим базисом для продуктів перцептивного та комунікативного досвіду. Як слушно зауважує О. В. Кравченко, сприйняття разом із мовою – це дві корелюючі когнітивні системи [2: 67], або первинний та вторинний комплекси репрезентацій відповідно. Первинний комплекс репрезентації конструє модель світу, засновану на чуттєвих даних, пам'яті, а вторинний – конструє модель цієї моделі, в якій світ та наші в ньому дії маніфестуються словами. Внаслідок цього, репрезентації різної структурної складності накопичуються, формуючи так званий ментальний інвентар пам'яті [2: 199].

Обравши теорію автопоезу методологічним орієнтиром даного дослідження, ми обираємо ментальний інвентар пам'яті як багатопланове підґрунтя для зняття невизначеності зі сфери каузальних зв'язків. Уведений нами термін **перцептуарій** може розцінюватись як альтернатива інвентарю формоутворюючих елементів образного компоненту вербального знаку (у гносеологічному сенсі знак – це форма, зміст якої актуалізується при заломленні у свідомості досвіду, пов'язаного із релевантністю конкретного феномену щодо інших феноменів [2: 129-130]). Перцептуарій витлумачується нами як ментальна зона емоційного інтелекту, де відбивається сенсорний код та продукуються почуття. Він формує сенсорно-перцептивний та емотивний потенціал концептів. Вищевикладена сентенція цілком узгоджується зі стандартами біокогнітивної теорії, згідно з якою процедура композиційного аранжування концепту має місце виключно на емпіричних засадах, а саме: через чуттєвий досвід [2; 3; 6].

Модуль перцептуарію набуває якісно нового виміру, якщо розглядається як беззаперечний ізофункціональний складник консенсуального домену (*consensual domain*). У. Матурана виокремлює

даний термін для дескрипції сфери взаємозумовленої поведінки, що виникає в результаті онтологічного сполучення між структурно-гнучкими організмами. Консенсуальний домен є тим простором, в межах якого компоненти поведінки *спостерігачів* рекурсивно інтегрують, генеруючи нові компоненти домену і, як наслідок, виникає мова [3: 50].

Автопоетичний формат концепції пізнання спричинив перегляд статусів значення та смислу в мові: базові загальнотеоретичні лінгвістичні принципи денотації і конотації було реінтерпретовано згідно біокогнітивної теорії. Річ у тім, що, на думку У. Матурани, з позиції *спостерігача* характер мови є конотативним, а денотація виникає а posteriori як коментар про наслідки операції між взаємодіючими системами [3: 50]. Такому нестандартному тлумаченню функцій об'єктивного та суб'єктивного у семіотиці наразі бракує чіткої аксіоматики, а також уточнених процедур лінгвістичного аналізу. Це, на наш погляд, суттєво розширює коло дослідницьких стратегій у процесі стандартизації термінології когнітивно-прагматичного аналізу нового типу при детермінації аналітичного потенціалу категорії сприйняття.

Беручи до уваги те, що загальноприйнятою є орієнтація категорії на фокус чи прототип, ми припускаємо, що триада концептів FEELING: EMOTION: SENSE не лише утворює репрезентаційне поле консенсуального домену, а може розглядатися як **апріорний базис** (термін наш – А. З.) чи когнітивний "фундамент", де кожен із трьох його конститuentів-прототипів (feeling, emotion, sense) підлягає семантичному опису. Ми наголошуємо на нетотожності понять *апріорний базис* та *перцептуарій*, оскільки можливою альтернативою апріорному базису є визначений концептуальний комплекс мінімальних, неподільних одиниць, які локалізуються на базовому шаблі у концептуальній ієрархії, входять до внутрішнього лексикону. Окрім прототипів feeling, emotion, sense, репрезентантами апріорного базису можуть також бути домени часу чи простору.

Біокогнітивним параметрам репрезентації знань у свідомості перцептивно-когнітивного суб'єкту доволі близькі конвенційні моделі О. С. Кубрякової, архітектоніка останніх вибудовується шляхом фіксування компонентів, які структурують прототипні значення знаків [8: 10] (порівн. з елементарними прототипними репрезентаціями [2: 205]).

Редукція комплексних семіотичних елементів до культурних першообразів виокремлена в окремий вектор когнітивних розвідок В. І. Карасіка. Згідно його дефініції, так звані **архетипні концепти** базуються на системі керунків та поведінкових реакцій у складі апріорних форм поведінки та колективного досвіду в індивідуальній свідомості [9: 31]. Епістемічні критерії теорії автопоезу, за умов екстраполяції на емпіричні дані когнітивної психології, уможливають якісну інтерференцію атрибутів окремих метатеоретичних принципів. Обравши стрижневим чинником наступні постулати: почуття – це усвідомлення індивідуального керунку до ситуації чи об'єкту [10: 101], марковане адаптивними реакціями і здатністю орієнтувати поведінку [10: 99]; зміст сказаного знаходиться у прямій залежності від почуттів та відчуттів мовця [2: 143], а знання компонентів мови невід'ємне від інтелектуального та емоційного досвіду суб'єкту [2: 173], ми висуваємо припущення про приналежність триади концептів FEELING: EMOTION: SENSE до класу архетипних концептів – конститuentів апріорного базису (необхідної умови, основи, прототипу сприйняття) і фрагменту перцептуарію (триада досліджуваних концептів утворює категорію, а кожен зі складників триади може розглядатися як модус сприйняття).

Погоджуючись із твердженням У. Матурани про те, що смисл – це кореляція лінгвістичних верифікацій і частина домену збереження адаптації [7: 186], ми вважаємо за доцільне, виходячи з ідеї О. С. Кубрякової про взаємодію смислів у дискурсі [8: 8], обрати відправною точкою дослідження власне сполучуваність лексичних одиниць feeling, emotion, sense у художньому дискурсі. Наводимо слова О. С. Кубрякової: когнітивна семантика досліджує, окрім іншого, види комбінаторики знаків, закономірності їхнього аранжування у різних моделях різних конструкцій і, звісно, правила інтеграції значень у цих конструкціях. Наразі нове – це продукт інтеграції, сплав сегментів окремих значень, що поєднуються, а нові підходи до актів семіозису, актів номінації і комунікації – це, передусім, висунення нових теорій стосовно того, як можна охарактеризувати ці сегменти та у яких термінах варто їх виділяти [8: 8-9].

Зауважимо, що нижченаведений процедурі аналізу мовного матеріалу не притаманний, на наш погляд, елемент еkleктизму, адже теорія автопоезу, як маргінальна галузь на межі емпіричного і онтологічного, вочевидь не абсолютизує жоден із цих підходів. Здійснений нами опис композиційної семантики трьох концептів згідно принципів лінгвістичної субстанціалізації є епістемологічно вартісним: архетипні концепти FEELING: EMOTION: SENSE вперше обрані об'єктом окремого, самостійного аналізу. Попри інтенсивний вжиток даних понять у корпусі лінгвістичних досліджень, їхній статус серед інших складників термінологічного апарату лінгвістики дотепер був суто інструментальним.

Обґрунтування ієрархічної типології архетипних концептів FEELING: EMOTION: SENSE можливе за умови верифікації гіпотези, згідно якої вони є консоціаціями [11: 169], тобто локалізуються у дискурсі в межах однієї синтагми. Компонування семантичних мікрополів для складників концептуальної трійки FEELING: EMOTION: SENSE здійснювалося на основі репрезентативної вибірки з 37 авторських художніх творів: Дж. Остен ("Emma", "Lady Susan", "Love and Friendship", "Mansfield Park", "Northanger Abbey",

"Persuasion", "Pride and Prejudice", "Sense and Sensibility"), А. Крісті ("The Mysterious Affair at Styles", "The Secret Adversary"), В. Колінза ("The Woman in White", "The Moonstone", "The Queen of Hearts"), Ч. Діккенса ("David Copperfield", "Great Expectations", "Dombey and Son", "Going into Society", "A Tale of Two Cities", "Oliver Twist"), Г. Філдінга ("The History of Tom Jones, a Foundling", "Journal of a Voyage to Lisbon", "From This World to the Next"), Т. Драйзера ("Sister Carrie", "The Financier"), Д. Дефо ("Moll Flanders", "Robinson Crusoe", "Tour Through the Eastern Countries"), Дж. Конрода ("A Personal Record", "An Outcast of the Islands", "Chance", "The Arrow of Gold", "The Mirror of the Sea", "Within the Tides"), Л. Керола ("Alice's Adventures in Wonderland", "Through the Looking-Glass", "The Hunting of the Snark", "Sylvie and Bruno").

Розширення аналітичного потенціалу тріади досліджуваних архетипних концептів детермінується селекційно-комбінаторним узгодженням таких мовних одиниць, що беруть участь у семантичній об'єктивності дійсності, тобто генерують кожен складник тріади FEELING: EMOTION: SENSE. До таких мовних одиниць належать твірники концептуальних домінант (іменники: *feel, feeling(-s), emotion(-s), sense(-s), sensuousness, sensation, sentiment(-s), sentimentalist, sensibility*), індикатори процесуальності концептуальних домінант (дієслова: *feel(-s), felt, feeling, emot(-s)/(-d), sense(-s)/(-d)*), носії атрибутів – знаків властивостей ядра концепту (прикметники: *feeling, unfeeling, (un-)emotional, sensational, sensuous, senseless, sensible, sensitive, sentimental, sensual*), поширювачі усіх вищенаведених мовних одиниць (прислівники: *sensibly, sensuously, sentimentally, (un-)feelingly, (un-)emotionally*).

Споріднені міркування В. Макдагола та В. І. Шаховського про те, що саме почуття індукують подію / ситуацію / рефлексію [10: 105; 12: 240], спричинили обрання нами концепту FEELING гіперонімом у межах досліджуваної тріади (включно із трьома семантичними примітивами: *to feel, feels, felt* [4: 357-359]) та визначення частотності вербальної реалізації словотвірних парадигм концептів-гіпонімів EMOTION і SENSE у творах вищеперелічених авторів (див. Таблицю 1). Нами було підраховано міру зв'язку між словами-домінантами та словами-конституентами парадигматичних підкласів (супроводжувачами) за формулою: $M = \frac{n-1}{N}$, де М – ступінь зв'язку, n – кількість випадків узусу слова-супроводжувача в сукупності зі словом-домінантою, N – підсумкові дані (загальна кількість випадків фіксації слова-домінанти зі словами-супроводжувачами) [11: 171]. Зауважуємо, що у Таблиці 1 репрезентована лише вартісна міра зв'язку, тобто, сукупність домінанта : супроводжувач простежувалася у творах щонайменше двох авторів.

Таблиця 1.

**Вимірювання зв'язку між консочіаціями
(на прикладі архетипних концептів FEELING: EMOTION: SENSE)**

Слово-домінанта	Слово-супроводжувач	Частина мови	Частотність вживання	Міра зв'язку
FEEL	sense	ім.	10	0,33
	sensation	ім.	2	0,04
	sensations	ім.	2	0,04
	insensible	прикм.	2	0,04
	sensible	прикм.	6	0,19
	sensibly	присл.	3	0,07
	sensitive	прикм.	2	0,04
FEELS	emotion	ім.	2	0,25
	emotions	ім.	2	0,25
FELT	sensation	ім.	13	0,14
	sensations	ім.	3	0,02
	sense	ім.	35	0,4
	senses	ім.	2	0,01
	insensible	прикм.	2	0,01
	sensibility	прикм.	5	0,05
	sensible	прикм.	9	0,09
	sensibly	присл.	2	0,01
	sensitive	прикм.	2	0,01
	emotion	ім.	11	0,12

Експонувавши семантичні зв'язки між окремими словами, пропонуємо застосувати кластерний аналіз до частиномовних категорій з Таблиці 1. Як це і було проілюстровано, дистрибуція зв'язків словотвірних парадигм слів-супроводжувачів з кожним окремим елементом-генератором (словом-домінантою) не є конгруентною, тому на черговому етапі дослідження ми виокремлюємо найбільш виразні семантичні рубрики (підкласи) за коефіцієнтом зв'язку. Така інвентаризація консочіацій дозволяє фальсифікувати гіпотезу про всеедність тріади архетипних концептів FEELING: EMOTION: SENSE і репрезентувати

новий статус кожного конституента останньої у категорійному апараті нового уніфікованого знання, адже, згідно процедури лексичної об'єктивації концептів, застосованої нами при кластерному аналізі, комбінаторика кожного складника парадигми *feel, feels, felt* реалізується у художньому дискурсі через рядопокладені одиниці, зафіксовані нами у динаміці редукції коефіцієнту М: *feels – emotion(-s)*: $0,25 + 0,25 = 0,5$; *felt – sense(-s)*: $0,4 + 0,01 = 0,41$, *sensation(-s)*: $0,14 + 0,02 = 0,16$, *emotion*: $0,12$; *feel – sense*: $0,33$, *sensible*: $0,19$.

Те, що вищенаведені семантичні кластери характеризуються такою інтегральною ознакою як темпоральність, впритул наближає нас до розгляду специфічного ракурсу, котрий безпосередньо формує вузол проблематики даного дослідження: рахункові процедури, організовані в руслі теорії автопоезу, унаочнюють, що процес спостереження реалізується у консенсуальному домені синхронно з процесом комунікації. В основі перцептивної здатності *спостерігача* лежать почуття, які "утворюють синергетичний зв'язок із пам'яттю/досвідом" [2: 125], коли *спостерігач* долучається до динамічної кореляції з репрезентаціями – "ментальними структурами, породженими досвідом" [2: 236]. Така рекурсивна організація першої стадії сприйняття, суплементована ізоморфною єдністю почуття та досвіду, знаходить підтвердження у лінгвофілософських студіях Б. Рассела, котрий наголошує на імпліцитності чуттєвого досвіду у процесі вилучення знання зі світу [6: 318]. Послугуючись вищевикладеними умовиводами, пропонуємо розцінювати мовленнєвий предикат *feel* як репрезентант **емпіриодального модусу** сприйняття (від грец. *υποδιδόναι* – термін наш – А. З.).

Прагматична форма когнітивного аналізу даного дослідження сприяє розгляду номінативів *sense(-s)*, *sensation(-s)* та ад'єктиву *sensible* (міра комбінаторності з предикатом *felt*: $0,41 + 0,16 = 0,57$; з предикатом *feel* – $0,33 + 0,19 = 0,52$) у каузальній залежності від номінатива *emotion(-s)* (міра комбінаторності з предикатом *felt* – $0,12$; з предикатом *feels* – $0,5$). Можливість аналогічного сполучення сенсорного та емоційного як дискретних фаз єдиного процесу припускала О. М. Вольф [5: 221]. З огляду на максимальний показник коефіцієнту М для номінативів *sense(-s)* та *sensation(-s)* у комбінаторності із предикатом минулого часу *felt*, видається логічним поширити теорію В. І. Шаховського про читування сенсорного коду з інформації, яка надходить у результаті сприйняття [12: 27], запропонувавши термін **сенсорно-екзистенційний модус** перцептивно-когнітивного суб'єкту, властивий ситуації сприйняття.

Конкурування коефіцієнту М для номінативу *emotion(-s)* ($0,5$) із аналогічним коефіцієнтом для номінативу *sense* та ад'єктиву *sensible* ($0,52$) за умови сполучення із предикатами *feel/feels*, дає змогу розглянути **модус емотикону** (термін наш – А. З.) як комплексно-обумовлену референцію до певної ситуації, при чому дана референція регулюється гносеологічним досвідом конкретного етносу та варіюється індивідуальним епістемічним досвідом, який бере участь у формуванні емоційного дейксісу *спостерігача*. Відповідно, емоції екстеріоризують вектори смислів, на чому і наголошував В. К. Вілюнас [10: 18], особливо підкреслюючи, що саме емоції за рахунок власної динаміки (порівн. показник коефіцієнту М (сектор *emotion(-s)*) для предикату *feel* у минулому і теперішньому часі) сегрегують з тотальною цілісністю досвіду смислові комплекси, що одночасно функціонують як частини єдиного світовідчуття індивіда [10: 16].

Резюмуючи зазначимо, що у ході дослідження нами було змодельовано прототипну ситуацію комбінування структурно-пластичних організмів в межах консенсуального домену, коли перцептивно-когнітивний суб'єкт стає ретроспективним *спостерігачем*: його мовна поведінка регулюється темпоральними параметрами, що передували каузальній взаємодії *спостерігача* з інформацією. Феномен сприйняття і понятійно-термінологічний комплекс, сформований навколо нього, відкривають розлогі перспективи для розгляду мовних явищ, релевантних метакатегорії *спостерігача*, зокрема механізмів категоризації і концептуалізації світу. Запропонована таксономія модусів сприйняття характеризується значним аналітичним потенціалом, який може знайти застосування при аналізі мовної та сенсорної картин світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кузнецов В. Г. Научное наследие Женевской лингвистической школы / В. Г. Кузнецов. – М. : Знак, 2010. – Studia philologica. – 368 с.
2. Кравченко А. В. Знак, значение. Очерк когнитивной философии языка / А. В. Кравченко. – Иркутск : Издание ОГУП "Иркутская областная типография №1", 2001. – 261 с.
3. Maturana Humberto R. Biology of Language : The Epistemology of Reality / Humberto R. Maturana // [Psychology and Biology of Language and Thought / G. Miller, E. Lenneberg (eds.)]. – New York : Academic Press, 1978. – P. 27–63.
4. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография : Избранные труды / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1995. – Т. II. – Серия "Язык. Семиотика. Культура". – 767 с.
5. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – [изд. 2-е, доп.]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – Лингвистическое наследие XX века. – 280 с.
6. Рассел Б. Человеческое познание его сферы и границы / Бертран Рассел. – К. : "Ника-Центр", 2001. – 560 с.

7. Матурана У. Древо познання / У. Матурана, Ф. Варела ; [перевод с англ. Ю. А. Данилова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 224 с.
8. Кубрякова Е. С. Слово в дискурсе (новые подходы к его анализу) / Е. С. Кубрякова // Текст и дискурс : традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования : [сб. науч. тр. / под ред. Л. А. Манерко]. – Рязань : Ряз. гос. пед. ун-т им. С. А. Есенина, 2002. – 236 с.
9. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
10. Психология эмоций : [тексты] / под ред. В. К. Виллонаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 288 с.
11. Методи аналізу тексту : [зб. наук. праць] / наук. ред. В. В. Левицький та ін. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – 350 с.
12. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : [монография] / В. И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Zaslunkina A. V. Модусы восприятия в когнитивной модели наблюдения.

В соответствии с постулатами теории аутопоэза, эпистемический и аналитический потенциал метакатегории "наблюдатель" экспонируется в терминологическом сопровождении концептов-репрезентантов категории восприятия. В процессе перцептивно-когнитивной языковой деятельности наблюдателя, восприятие как механизм адаптации к среде, выходит за узкие границы перцепции, инкорпорируя вариации собственных модусов, интерпретации которых посвящена данная статья.

Zaslunkina A. V. Perception Modi in the Observation Cognitive Model.

The epistemic and analytical prospects of the "Observer" metacategory are exposed in the terminological appendage to the concepts representing the category of perception in compliance with theses of the autopoietic theory. In the course of the perceptive and cognitive verbal activity of an observer, the perception acting as an ad hoc adaptation agency to the environment exceeds the confines of perception while incorporating the discrepant variations of its own modi. The latter are brought into focus of the elucidation of the present article.